

О. В. Захарчук,
доктор економічних наук,
Український інститут експертизи
сортів рослин

Формування національних сортів рослин – минуле, сьогодення та перспективи розвитку

У статті висвітлено розвиток сортодослідної мережі державної системи охорони прав на сорти рослин. На сучасному рівні визначено основні проблеми та шляхи їх вирішення, показано роль закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин у вирішенні продовольчої проблеми держави.

Ключові слова:

Державна науково-технічна програма експертизи сортів рослин, польові дослідження сортів, післяреєстраційне вивчення сортів, фінансування закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин, державні кошти, кошти від продажу побічної сільськогосподарської продукції, впровадження у виробництво нових сортів та гібридів, збільшення валових зборів сільськогосподарських культур

В умовах входження України до ринкових систем європейського та світового співтовариства виникає потреба у підвищенні конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської галузі, а саме зростанні валового виробництва якісної продукції з одночасним підвищенням її рентабельності. У цій ситуації закономірно, що така інтенсифікація потребує не лише зростання посівних площ вирощування та забезпечення основними засобами виробництва. Це разом із впровадженням якісних агротехнологій, потребує створення та впровадження нових, високопродуктивних сортів та гібридів. Тому сьогодні сільськогосподарське виробництво висуває обґрунтовані вимоги до нових сортів, зокрема щодо необхідності комплексного поєднання високого рівня продуктивності зі стійкістю до хвороб і шкідників, несприятливих факторів навколишнього середовища високої якості продукції, технологічності у виробництві, лежкості, транспортабельності, придатності до тривалого зберігання і переробки.

Сьогодні у рамках адміністративної реформи сталися суттєві перебудови, пов'язані зі змінами у структурі управління установами, які здійснювали координацію у сфе-

рі охорони прав на сорти рослин. Так, відповідно до указів Президента України від 13 квітня 2011 року № 459/2011 та № 464/2011 реалізацію державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин покладено на Державну ветеринарну і фітосанітарну службу України (Держветфітослужбу) та Державну інспекцію сільського господарства України (Держсільгоспінспекцію) [1, 2].

Основними завданнями Держветфітослужби у сфері охорони прав на сорти рослин є:

- проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин як об'єктів інтелектуальної власності;
- організація та здійснення державного випробування сортів рослин з метою визначення придатності для поширення їх в Україні;
- організація приймання заявок на сорти рослин, проведення їх експертизи, ухвалення рішення щодо них;
- видання охоронних документів на сорти рослин;
- розробка, в межах компетенції, галузевих та міжгалузевих програм науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;
- проведення атестації робочих

мість, спеціалістів з експертизи сортів рослин, установ та організацій державної системи охорони прав на сорти рослин;

- ведення Державного реєстру заявок на сорти рослин (Реєстр заявок), Державного реєстру прав власників сортів рослин (Реєстр патентів), Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні (Реєстр сортів), і забезпечення проведення державної реєстрації заявок, прав на сорти рослин, сортів і підтримувачів сортів рослин;
- сприяння формуванню та розвитку ринку сортів рослин як об'єктів інтелектуальної власності.

Варто зазначити, що згідно з наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 9 лютого 2011 року №16 «Деякі питання координації діяльності установ, що належать до сфери управління Мінагрополітики» функції координації діяльності закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин покладено на Український інститут експертизи сортів рослин, оскільки Державна служба з охорони прав на сорти рослин (Держсортслужба) ліквідується.

Беручи до уваги зазначене вище, потрібно привести у відповідність

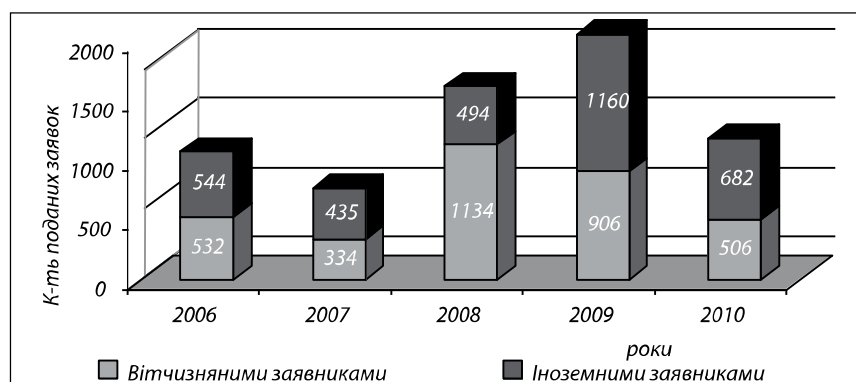

Рис. 1 Динаміка подачі заявок вітчизняними та іноземними заявниками у 2006–2010 рр.

низку нормативно-правових актів, врегулювання яких необхідне для налагодження якісної роботи держсортсистеми. Серед цієї групи документів, як базові, слід виділити: Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» [3]; – постанови Кабінету Міністрів України від 29.01.2003 № 121 «Про затвердження Порядку видачі примусової ліцензії на використання сорту рослин»; від 14.05.2008 № 446 «Про затвердження Порядку митного оформлення товарів, що ввозяться на митну територію України та підлягають обов'язковій сертифікації в Україні» і визнати такими, що втратили чинність, деякі постанови Кабінету Міністрів України»; від 17.04.2008 № 351 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для формування національних сортових рослинних ресурсів»; від 15.05.2003 № 686 «Про затвердження Положення про Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні» [4, 5]. – накази Мінагрополітики (більше 15 найменувань).

Загалом потребують внесення змін та погодження у Міністерстві юстиції України 20 документів. Крім того, приводяться у відповідність із загальнодержавними власні нормативно-правові акти: статут Інституту, статuti закладів експертизи, методичні рекомендації та інші документи регулятивного характеру.

Український інститут експертизи сортів рослин є базовою установою

державної системи охорони прав на сорти рослин. До складу сортодослідної системи інституту входять державні центри та сортодослідні станції. Відповідно до покладених на нього завдань, слід виділити 2 основні напрями його діяльності – науково-технічний та власне науковий. Науково-технічний напрям є пріоритетним у діяльності інституту полягає у виконанні законодавчої бази, що регламентує проведення експертизи сортів рослин та забезпечення правової охорони сортів рослин за результатами проведених досліджень.

Наукова діяльність інституту пов'язана з координацією досліджень у сфері охорони прав на сорти рослин, розробкою методик проведення кваліфікаційної експертизи, веденням тематик та галузевих програм, а також науково-інформаційною та видавничою діяльністю. Крім того, у межах наукової роботи інституту проводиться освітня діяльність на базі кафедри селекції, насінництва та кормовиробництва ім. проф. М.О. Зеленьського Національного університету біоресурсів та природокористування України. Видавнича діяльність інституту базується на працях, висвітлених у науково-практичному журналі «Сортовивчення та охорона прав на сорт рослин».

Співробітниками інституту згідно з дорученнями Держсортслужби були розроблені та представлені на засіданнях Вченої ради робочі

програми ініціативних тематик, які будуть реалізовані за умови замовлення їх закладами експертизи.

На початку 2011 р. було проведено реорганізацію інституту. За її результатами відповідно до структури та штатного розпису сьогодні функціонує 9 наукових відділів, 4 лабораторії та 8 секторів.

Основним завданням інституту у межах функцій, пов'язаних з науково-технічною діяльністю, є виконання Програми польових досліджень кваліфікаційної експертизи сортів рослин, а також забезпечення якісним методично-правовим супроводом у період з моменту подачі документів заявки до прийняття кінцевого рішення за нею. Сьогодні чинною схемою проведення експертизи заявки є вертикаль, що передбачає низку ланок, основними з яких є формальна експертиза документів заявки, кваліфікаційна її експертиза – дослідження з ВОС, ПСП, встановлення назви та новизни сорту. Прикінцевим етапом кваліфікаційної експертизи є засідання секцій Експертної ради, де розглядаються результати польових досліджень та надаються рекомендації щодо виникнення прав на інтелектуальну власність. Після формування експертного висновку, спираючись на рекомендації Експертної Ради, приймається рішення про державну реєстрацію сорту.

Аналізуючи динаміку подання заявок за останні 5 років, можна зробити висновок про позитивні тенденції кількісних змін до 2009 р. та незначний кількісний спад у 2010 р., (рис. 1). Так, у 2006 році до Держсортслужби надійшло 886 заявок, у 2007 р. – 769, у 2008 – 1628, у 2009 – 2066, у 2010 – 1188. Причому у 2010 р. позитивне рішення з формальної експертизи було прийнято по 1104 сортам, а це 93% заявок.

Формування Програми польових досліджень та остаточний розподіл сортів культур між закладами експертизи, що проводять польові до-

Таблиця 1

Програма кваліфікаційної експертизи сортів рослин на придатність до поширення в Україні у 2011 році

Культури	Кількість сортів			Питома вага вітчизняної селекції, %	Кількість сортодослідів
	всього	в т.ч.			
		вітчизняної селекції	іноземної селекції		
Озимі зернові в т.ч. пшениця	206	132	74	64,1	2725
Ярі зернові	469	159	310	34	8977
Горох	10	6	4	60,0	160
Круп'яні в т.ч. гречка	25	22	3	88	256
Цукровий буряк	61	15	46	24,6	732
Кормовий буряк	11	8	3	72,7	132
Картопля	64	35	29	55	576
Кормові	32	27	5	84,4	320
Олійні в т.ч. соняшник	501	155	346	30,1	6665
РАЗОМ	271	92	179	34	3794
	1379	559	820	40,5	20543

слідження на ПСП, відбувається відповідно до спеціалізації закладів експертизи, яка затверджена наказом Державної служби з охорони прав на сорти рослин від 20.01.2011 р. № 71. Згідно з чинною спеціалізацією для досліджень на ПСП задіяно 66 закладів експертизи. У зоні Полісся для польових досліджень на ПСП задіяно 19 закладів експертизи, у Лісостепу – 20, у Степовій зоні – 27.

Згідно із затвердженою програмою на 2011 р. досліджується 4721 сорт. Експертизу на придатність до поширення проходять 1379 сортів, у тому числі сортів озимих культур – 206, ярих – 1173, (табл. 1).

Так, програма з цукрових буряків у 2011 р. налічує 61 сорт, з них сортів української селекції 15, іноземної – 46. Причому серед сортів першого року досліджень лише один сорт вітчизняної селекції, решта 14 – іноземні.

Аналогічна ситуація спостерігається і серед сортів соняшнику, де із загальної кількості сортів у 2011 р. (271) кількість сортів української селекції налічує 92, а іноземної – 179. Деяко оптимістичніша ситуація з динамікою кількісних змін сортів озимої пшениці у Програмі кваліфікаційної експертизи. Так, у 2011 р. кількість сортів збільшилась зі 123 (у 2010 р.) до 151. З них вітчизняних сортів – 101, іноземних – 50.

Щодо аналізу програми з гречки, то варто зазначити незмінні тенденції – вже протягом 5-ти років у програмі сортопробування 10 сортів. Позитивним при такій ситуації є те, що всі сорти гречки, які на цей час проходять експертизу, вітчизняного походження.

Після проведення кількісного аналізу програми польових досліджень сортів основних сільськогосподарських культур за останні 5 років варто відзначити щорічне зростання загальної кількості сортів, що проходили випробування. При цьому чітко помітна тенденція до зменшення частки сортів української селекції з одночасним підвищенням

кількості іноземних сортів. У цілому, аналізуючи Програму, встановлено, що у 2011 р. переважна більшість досліджуваних сортів – сорти іноземного походження (59,5%). Варто зазначити, що зменшення частки вітчизняних сортів у Програмі веде до зменшення їх кількості у Реєстрі.

Станом на 25 травня 2011 р. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні, містить 6000 сортів культур різного напрямку використання, [6]. З них сортів вітчизняної селекції – 3560, або 60 %, іноземних сортів – 2440 (табл. 2).

Програма кваліфікаційної експертизи на відмінність, однорідність

та стабільність 2011 р. налічує 3639 сортодослідів. З них польових культур – 2514, овочевих – 125. Для досліджень на ВОС-тест задіяно 21 заклад експертизи.

Варто зазначити, що спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення кількості родів і видів, сорти яких проходять експертизу на відповідність критеріям відмінності, однорідності та стабільності у закладах експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин з 2009 по 2011 рр. Так, з 1 квітня 2010 р. до обов'язкових досліджень на ВОС-тест залучені батьківські компоненти гетерозисних гібридів.

Таблиця 2

Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні станом на 25. 05. 2011 р.

Культура	Всього сортів	в т.ч.		Питома вага сортів української селекції, %
		української селекції	іноземної селекції	
Озимі культури	597	484	113	81
Ярові зернові	762	388	374	51
Зернобобові культури	67	49	18	73
Круп'яні культури	58	50	8	86
Цукровий буряк	141	35	106	25
Кормовий буряк	20	12	8	60
Картопля	135	59	76	44
Кормові культури	374	278	96	74
Олійні культури	589	227	362	39
Прядивні культури	28	26	2	93
Технічні культури	31	31	0	100
Овочеві та баштанні культури	2065	841	1224	41
Квіткові-декоративні	237	222	15	94
Плодові культури	420	415	5	99
Субтропічні культури	19	19	0	100
Ягідні культури	157	139	18	89
Виноград	127	122	5	96
Інші	173	163	10	94
РАЗОМ	6000	3560	2440	60

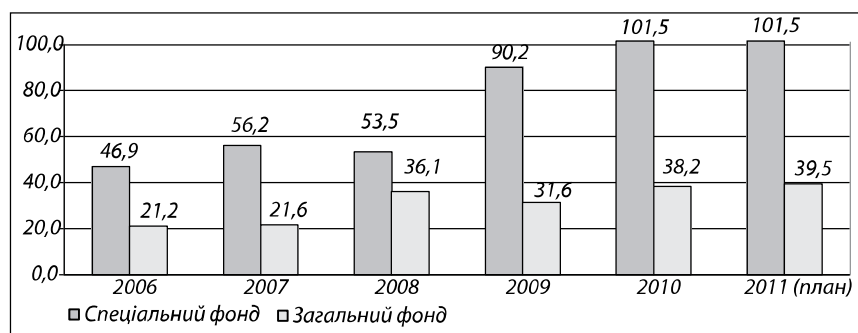

Рис.2. Динаміка фінансування закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин у 2006–2011 рр., млн. грн.

Згідно з нормативно-правовими документами та рекомендаціями УПОВ щодо проведення експертизи на відмінність, однорідність та стабільність передбачається залучити колекції загальновідомих сортів. Збір, систематизація і морфологічне вивчення сортового генофонду, створення загальновідомих колекцій сортів для подальшого впровадження їх з метою проведення якісної експертизи нових сортів на відмінність для прямого їх порівняння в польових умовах і виділення сортів з еталонними ознаками є невід'ємною часткою роботи інституту. Сортодосліди будуть закладатися у польових умовах на 35 дослідних станціях інституту. В цілому взято близько 4177 сортів та ліній із 198 видів рослин вітчизняної та зарубіжної селекції.

Для повноцінного проведення кваліфікаційної експертизи нових сортів рослин відповідно вимог Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин потрібно розпочати будівництво сучасних сховищ посадкового матеріалу довгострокового та короткострокового зберігання в закладах експертизи, що здійснюють експертизу сортів рослин на відмінність, однорідність та стабільність.

Суттєвим для кожного закладу експертизи є проведення комплексу досліджень з післяреєстраційного вивчення сортів рослин. Сьогодні такі дослідження є ініціативними і проводяться закладами експертизи на замовлення органів місцевого самоврядування та вітчизняних се-

лекційних установ.

Варто зазначити, що посіви з післяреєстраційного вивчення є необхідним елементом наукових сівозмін та забезпечують додаткове джерело фінансування закладу експертизи. Заклади держсортсистеми мають право вести діяльність виключно в межах асигнувань, затверджених кошторисами і планами асигнувань, дотримуючись фінансово-бюджетної дисципліни і максимальної економії матеріальних засобів і коштів.

Фінансування держсортсистеми здійснюється за рахунок коштів, що виділяються на бюджетні програми, та спеціального фонду Державного бюджету (рис. 2).

За I квартал 2011 р. по загальному фонду було профінансовано 9,3 млн. грн., що на 1,5 млн. грн., більше, ніж за аналогічний період 2010 р. (7,9 млн. грн.), касові видатки становлять 8,9 млн. грн., що на 1,3 млн. грн. більше, ніж в аналогічному періоді 2010 р. (7,6 млн. грн.). Виконання видатків загального фонду становило 94,8%, що на 1,5% гірше ніж в аналогічному звітному періоді 2010 р. (96,3 %).

Станом на 1 квітня 2011 р. у держсортсистемі зайнято 1932 працівники, з них реєстрованого персоналу – 1187, а нереєстрованого – 745 осіб. Фонд заробітної плати за I квартал 2011 р. становить 10,3 млн. грн.

Середньомісячна заробітна плата працівників закладів експертизи у першому кварталі 2011 р. становила 1888 грн. Найнижчий

рівень заробітної плати у працівників закладів експертизи Тернопільської – 1156 грн., Хмельницької – 1212 грн., Чернівецької – 1246 грн. областей.

Водночас, найвищий рівень заробітної плати у працівників Черкаської – 2089 грн., Миколаївської – 2010 грн., Кіровоградської – 1861 грн., Вінницької – 1814 грн., Дніпропетровської – 1785 грн., Луганської – 1725 грн. областей.

У першому кварталі 2011 р. закладами експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин надано платних послуг на загальну суму 17,1 млн. грн. З них отримано за:

- надання консультацій стосовно нових сортів сільськогосподарських рослин – 154,5 тис. грн.,
- здійснення ґрунтового та лабораторного сортового контролю – 310,1 тис. грн.;
- реалізацію сільськогосподарської продукції – 16,5 млн. грн.;
- виготовлення паспортів на виробництво та реалізацію насіння і садивного матеріалу – 167,6 тис. грн.

Забезпечивши концентрацію наявних матеріальних і трудових ресурсів для здійснення науково-технічної експертизи сортів рослин та інших пріоритетних завдань, держава поставила завдання якнайшвидше розробити:

- паспорти регіонів України з розрахунками можливостей регіону щодо виробництва сільськогосподарської продукції з використанням найкращих високоврожайних, з підвищеною якістю сортів, сільськогосподарських культур зонального принципу за такими критеріями, як природно-кліматичні умови, можливості використання технологічних потужностей, внутрішнього та зовнішнього попиту;
- єдину інформаційну базу щодо внутрішнього попиту на сорти рослин, враховуючи навіть

<p>можливості сільських громад на місцях.</p> <p>– Концепцію державної програми розвитку закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин на 2012–2016 рр.</p>	<p>ного бюджету та коштів від продажу побічної сільськогосподарської продукції, спрямованих на реалізацію щорічної Державної науково-технічної програми експертизи сортів рослин, дасть можливість впровадити у виробництво нові сорти та гібриди, сприятиме підвищенню урожайності та збільшенню</p>	<p>валових зборів сільськогосподарських культур, а це дасть змогу як істотно поліпшити економічний та фінансовий стан закладів експертизи і більш повно забезпечити соціальні потреби їхніх працівників, так і вирішити питання продовольчої безпеки країни взагалі.</p>
--	---	--

Висновки. Ефективне використання державних коштів із загаль-

В

1. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 464/2011. // Офіційний вісник України від 26.04.2011, № 29, Ст. 1270.
2. Про Державну інспекцію сільського господарства України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року та № 459/2011. // Офіційний вісник України від 26.04.2011, № 29, Ст. 1265.
3. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2986. // Верховна Рада України. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 23. – Ст. 163.
4. Про схвалення Концепції національних сортових рослинних ресурсів на 2006–2011 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серп. 2005 року № 302. // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 31. – Ст. 1877.
5. Про затвердження Положення про Державну службу з охорони прав на сорти рослин : Постанова Кабінету Міністрів України, 19 серп. 2002 р., № 1182. // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 34. – Ст. 1591.
6. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2011 році. / Мінагрополітики України; Державна служба з охорони прав на сорти рослин; редкол.: С. І. Мельник (голов. ред.) та ін. – Вид. офіційне. – К.: Алефа, 2011. – 301 с.